

พระธรรมเทศนา

ปฏิจจสมุปบาทสงเขปกถา

โดย

พระอาจารย์ ดร.ภัททันตอาสาเถระ
อัครมหาภิกษุญาณจารย์^{หนึ่ง}

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารธา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ วิญฺญาณปจฺจยา
นามรูปํ นามรูปปจฺจยา สฺพายตน์ สฺพายตน์ปจฺจยา ผลฺโส ผลฺลปจฺจยา
เวทนา เวทนาปจฺจยา ตณฺหา ตณฺหาปจฺจยา อูปาทานํ อูปาทานปจฺจยา
ภโว ภวปจฺจยา ขาติ ขาติปจฺจยา ชรามธน์ โสภปธิเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา
สมฺภวณฺติ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนธฺสสฺส สมฺภูโย โหตีติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาในปฏิจจสมุปบาทกถาโดยสมควรแก่กาลเวลา
ดำเนินความว่า

ธรรมที่รู้ได้โดยยากในโลกมีอยู่ ๔ อย่างคือ อริยสัจ ๑ สัตว์โลก ๑ ปฏิสนธิ ๑
ปฏิจจสมุปบาท ๑ ธรรม ๔ อย่างนี้ เป็นธรรมที่รู้ได้ยาก ยากอธิบาย ยากที่จะแสดงให้
เข้าใจได้ ณ ที่นี้จักแสดงเฉพาะปฏิจจสมุปบาทอย่างเดียว

ในปฏิจจสมุปบาทนั้น มีชาติความเกิด ชราความแก่ และมรณะความตาย
อยู่ด้วย จักเริ่มแสดงชาติชรามรณะนี้ก่อน ชาติ คือความเกิด เกิดขึ้นแล้วก็มีชรา
เมื่อชราหนัก ขึ้นก็มีมรณะตามมาเป็นธรรมนิยามอยู่อย่างนี้

^{หนึ่ง} พระอาจารย์ ดร.ภัททันตอาสาเถระ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ใหญ่ประจำสำนักภัททันตอาสา
เถรวาท หมู่ ๑ บ้านหนองปรือ อ.บ้านบึง จ.ชลบุรี ปัจจุบัน อายุ ๕๑ ปี

มีผู้เข้าใจกันอยู่โดยมากกว่า ผู้ที่จุดคือมรณะไปแล้ววิญญาณไปล่องลอยอยู่ก่อน ยังไม่ปฏิสนธิเกิดทันที ความเห็นอย่างนี้เป็นกรเข้าใจผิด ที่จริงปฏิสนธิกับจุดนี้เกิดติดต่อกันทีเดียวโดยไม่มีระหว่างคั่นเลย ที่เข้าใจว่าเมื่อคนตายแล้ว วิญญาณออกจากร่างไปล่องลอยอยู่กลางๆ นั้น ทรรศนะอย่างนี้พระพุทธานุศาสนูปปฏิเสฐ และจัดเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่ง เรียกว่า **อंतरภาวทิฏฐิ** คือ เห็นวิญญาณล่องลอยอยู่กลางๆ พระพุทธานุศาสนูปปฏิเสฐว่า พอจุดแล้วก็ปฏิสนธิต่อในทันทีนั้นโดยไม่มีระหว่างคั่นเลย

อธิบายว่า จุดกับปฏิสนธินี้ เมื่อว่าโดยฐานสมมุติว่าเป็นระยะทางแล้วก็จะรู้สึกว่ายู่ห่างไกลกันมากมายทีเดียว เช่น เมื่อเกิดเป็นมนุษย์แล้วตายไปเกิดเป็นเทวดา และพรหมตามลำดับขึ้นไปนั้น เทวดามีถึง ๖ ชั้น รูปพรหมมีถึง ๑๖ ชั้น และอรุปรหมมีถึง ๔ ชั้น ยอดของภูมิชั้นสูงสุดนั้นได้แก่ เนวส์ญญานาสิญญายตนพรหม นับว่าสูงหรือไกลไปจากมนุษย์โลกนี้อย่างมากมายเหลือหลาย แต่เมื่อว่าโดยกาลเวลาแล้ว มันก็แวบเดียวเท่านั้นเองแหละ คือพอจุดตายลงก็ปฏิสนธิเกิดทันที จะตายจากภูมิไหนไปเกิดในภูมิไหนไม่เลือกว่าสูงหรือต่ำ ไกลหรือใกล้ก็ตาม พอจุดแล้วก็ปฏิสนธิในทันทีทั้งนั้นแหละ มนุษย์นี้พอตายแล้วอาจขึ้นไปเกิดในเนวส์ญญานาสิญญายตนพรหมก็ได้ หรือเนวส์ญญานาสิญญายตนพรหมนั้น เมื่อจุดแล้วอาจกลับลงมาเกิดในมนุษย์ก็ได้ ถึงกระนั้น ระยะกาลแห่งจุดกับปฏิสนธิก็ชั่วแวบเดียวเท่านั้น

ถ้ามองดูโดยฐานะหรือโดยระยะทางกันแล้ว ก็จะเห็นว่าภูมิอันเป็นที่บังเกิดของสัตว์โลกนั้น มันช่างห่างไกลกันมากเหลือเกิน เพราะระยะทางแต่ละชั้นละภูมินั้นห่างไกลกันมาก จากมนุษย์ผ่านเทวดา และเทวดาแต่ละชั้นๆ นั้นก็ห่างกันมาก จากเทวดาผ่านพรหมอีก พรหมแต่ละชั้นนั้นยิ่งห่างกันมากหนักขึ้น ยิ่งอรุปรหมแต่ละชั้นก็ยิ่งห่างไกลกันมากอย่างเหลือประมาณทีเดียว แต่เมื่อว่าโดยกาลเวลาแล้วก็ชั่วขณะเดียวคือแวบเดียวเท่านั้นเอง พอจุดจิตกับแล้วปฏิสนธิก็เกิดขึ้นที่ในระยะกระชั้นชิดติดกันนั้น

เพราะเหตุที่เข้าใจคลาดเคลื่อนไปว่า เมื่อคนตายแล้ววิญญาณก็ออกจากร่างไปเที่ยวล่องลอยไม่เกิดในทันทีเอง ในบางลัทธิจึงมีการช่วยส่งวิญญาณผู้ตายด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ การกระทำอย่างนั้นเป็นวิธีไม่ถูกตามทรรศนะของพระพุทธานุศาสนา ที่

ถูกนั้นพอจิตดับลงไปปฏิสนธิจิตก็เกิดขึ้นทันที ทั้งนี้ด้วยอำนาจพลังงานแห่งกรรมเป็น ผู้ส่ง หาได้มีผู้ใดใครอื่นมาจัดแจงให้ไม่ กรรมเขาจัดแจงของเขาเอง การที่เชื่อถือถือว่า วิญญาณล่องลอยไปมาอยู่นั้นเป็นการเข้าใจผิด และจัดเป็นอันตรายแก่ผู้เชื่อถืออย่าง ร้ายแรงทีเดียว

ก็แหละในจำพวกที่เชื่อถือถือว่า จุตากับปฏิสนธิเกิดสืบเนื่องติดต่อกันนั้น ก็ยังมีที่ เข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่อีก คือบางพวกเข้าใจว่าจิตดวงที่มีจิตในภพนี้แล้ว ก็ไปปฏิสนธิ เกิดในภพหน้าอีก ทรรศนะอย่างนี้ก็ยังไม่ตรงตามหลักของพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง พระพุทธศาสนาถือว่า จิต เจตสิก และรูป ในภพนี้ก็ดับหมดในภพนี้ จิต เจตสิก และ รูป ในภพหน้าก็เกิดขึ้นในภพหน้า ไม่ใช่อันเดียวกัน แต่จะปฏิเสธว่าไม่สืบเนื่องกันก็ ไม่ใช่ คือ จิต เจตสิก และรูป ที่จุตดับไปในภพนี้นั้นแหละ เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิต พร้อมทั้งรูปเกิดในภพหน้า อุปมาเหมือนกับเมล็ดข้าวที่ชาวนาปลูกลงในที่นา มันเกิด เป็นต้นข้าวแล้วออกรวงเป็นเมล็ดข้าวขึ้นมา เมล็ดข้าวใหม่นั้นจะว่าเป็นเมล็ดข้าวอัน เดียวกันกับเมล็ดข้าวที่ชาวนาปลูกลงไปนั้นก็ไม่ใช่ แต่จะปฏิเสธว่ามันไม่ได้สืบ เนื่องมาจากเมล็ดข้าวนั้นก็ไม่ใช่ ฉะนั้นดีดี จิต เจตสิก และรูป ในภพนี้ก็ดับหมดในภพ นี้ จิต เจตสิก และรูป ในภพหน้าก็เกิดขึ้นใหม่ในภพหน้า จะว่ามันไม่สืบเนื่องกันก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ แต่มันเป็นเหตุปัจจัยสืบเนื่องกันฉนั้น

ถ้าเข้าใจว่า เมื่อคนตายแล้ววิญญาณออกจากร่างไปเกิดในภพใหม่อีก วิญญาณเก่าไม่ดับ เกิดสืบต่อไปเรื่อยๆ เพียงแต่ร่างกายเท่านั้นแตกดับสลายไป ส่วน วิญญาณไม่ดับไปเกิดในภพใหม่อีก ทรรศนะอย่างนี้พระพุทธศาสนา เรียกว่า สัส สตทิวฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นสิ่งเที่ยงยั่งยืนอยู่ตลอดไป จัดเป็นมิจฉาทิวฐิอย่างรุนแรง ประเภทหนึ่ง ถ้าเข้าใจว่าเมื่อคนตายแล้วทุกสิ่งทุกอย่างสูญไปหมด มีชาติปัจจุบันนี้ เป็นที่สุด ไม่มีอะไรไปเกิดอีก ทรรศนะอย่างนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า อุกเขตทิวฐิ คือ ความเห็นที่ทุกสิ่งทุกอย่างสูญหมดอย่างสิ้นซาก จัดเป็นมิจฉาทิวฐิอย่างรุนแรงอีก ประการหนึ่งและมีโทษมาก เพราะถ้าคนเราเห็นว่าชาติหน้าไม่มี ทำบุญไม่ได้บุญ ทำ บาบไม่ได้บาปในชาตินี้แล้ว ก็ใครเลยจะไม่ทำบาป เพราะบาปมีเครื่องดึงดูดใจให้ ทำอยู่เป็นอันมากเหลือจะพรรณนา

เมื่อเชื่อว่าคนตายแล้ววิญญานไม่ดับไปเกิดใหม่ ก็ว่าเป็นสัสสตทิฏฐิ ซึ่งเป็นความเห็นผิดประเภทหนึ่ง เมื่อเชื่อถือว่า คนตายแล้วสูญสิ้นซากไม่มีอะไรไปเกิดใหม่ก็ว่าเป็นอุจเฉททิฏฐิ ซึ่งก็เป็นความเห็นผิดอีกประการหนึ่ง ถ้าเช่นนั้นพระพุทธศาสนาถืออย่างไร?

พระพุทธศาสนาถือว่า คนตายแล้วสูญก็มี คนตายแล้วเกิดก็มี อธิบายว่า พระอรหันต์จำพวกเดียวเท่านั้นที่ตายแล้วสูญ คือ พระอรหันต์นั้นเมื่อปรินิพพานแล้วก็ไม่ได้เกิดเป็นการสูญสิ้นภพชาติกันเลย บุคคลอื่นจากนั้นนับตั้งแต่พระอนาคามีบุคคลลงมาตายแล้วต้องเกิดอีก เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงถือว่า ที่เชื่อว่าตายแล้วสูญก็เป็นมิจฉาทิฏฐิที่เชื่อว่าตายแล้วเกิดอีกก็เป็นมิจฉาทิฏฐิ ส่วนที่เชื่อว่าตายแล้วเกิดอีกก็มีตายแล้วสูญไปก็มี นี่เป็นทางสายกลาง จัดเป็นสัมมาทิฏฐิ ความเห็นที่ถูกต้องตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา

ก็แหละ ในจำพวกที่เป็นสัสสตทิฏฐิ คือ ที่ถือว่าการตายแล้วต้องเกิดต่อไปอีกนั้นเล่าก็ยังมีทรรศนะต่างๆ กัน แยกย่อยออกไปอีก กล่าวคือ บางพวกถือว่า ตายแล้ววิญญานไม่ดับ แต่ก็ไม่ใช่แน่นอนลงไปว่า จะเกิดเป็นอะไร บางพวกถือแน่นอนลงไปว่า คนตายแล้วต้องไปเกิดเป็นคน นกตายแล้วต้องไปเกิดเป็นนก แมวตายแล้วต้องไปเกิดเป็นแมว ยังมีบางพวกถือแน่ชัดลงไปยิ่งกว่านั้นว่า คนไทยตายแล้วต้องไปเกิดเป็นคนไทย คนพม่าตายแล้วก็ไปเกิดเป็นพม่า คนฝรั่งตายแล้วตายแล้วต้องไปเกิดเป็นฝรั่ง ทรรศนะอย่างนี้ไม่ตรงตามหลักพระพุทธศาสนาเหมือนกัน พระพุทธศาสนาถือว่า ตายแล้วจะไปเกิดที่ไหนเป็นอะไร นั้นแล้วแต่กรรมต่างหาก กรรมมีอำนาจจำแนกสัตว์โลกให้ไปเกิดเป็นอะไร ณ ภพภูมิไหนๆ ก็ได้ คือคนเรานี้อาจไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ได้ เป็นสัตว์นรกก็ได้ เป็นเทวดาหรือเป็นพรหมก็ได้ แล้วแต่กรรมที่บุคคลได้สร้างสรรค์เอาไว้เป็นกฎเกณฑ์ แต่ถึงกระนั้นก็ตามวิญญานที่เกิดนั้นไม่ใช่ดวงแก้ว ถ้าถือว่าดวงแก้วก็เป็นสัสสตทิฏฐิ ความจริงนั้น วิญญานหรือ จิต เจตสิก และรูป ในภพนั้นก็ดับหมดในภพนั้นนั่นเอง ในภพใหม่ก็เกิดขึ้นใหม่ด้วยอำนาจของกรรมในภพก่อน

ในจำพวกที่เป็นอุจเฉททิฏฐิ คือที่ถือว่าตายแล้วสูญนั้นก็ยังมีทรรศนะต่างๆ กัน แยกย่อยออกไปอีก กล่าวคือ ที่ถือว่าตายแล้วสูญบางส่วนก็มี ที่ถือว่าตายแล้วสูญ

ทั้งหมดแต่สูญญในฐานะต่างกันก็มี คือบางพวกเห็นว่า จำพวกมนุษย์ตายแล้วสูญญ บางพวกเห็นว่าจำพวกพรหมตายแล้วสูญญ บางพวกก็เห็นว่า จำพวกอรุพพรหมตายแล้วสูญญ แต่ทั้งนี้ก็ถือลงกันว่า ตายแล้วสูญญทั้งนั้น ทรรศนะดั่งนี้ก็ไม่ตรงตามหลักพระพุทธานุศาสนานะเหมือนกัน **พระพุทธานุศาสนานะถือว่าที่ตายแล้วสูญญนั้นต้องเป็นพระอรหันต์จำพวกเดียวเท่านั้น** นอกจากนั้นตายแล้วต้องเกิดอีกต่อไปจนกว่าจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์

มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ถือว่าเป็นทางสายกลางไม่ออกนอกกลุ่มนอกทางนั้น ไม่ใช่ถือว่าวิญญานในภพเก่านี้ไปเกิดในภพใหม่ และไม่ใช่ถือว่าวิญญานในภพเก่าดับสูญญไปเลยโดยไม่มีอะไรที่เป็นปัจจัยสืบต่อไปในภพใหม่ ที่ถือว่าเป็นทางสายกลางที่ถูกต้องนั้นคือ ถือว่าสภาวะธรรมคือ จิต เจตสิก และรูปใหม่ ในภพเก่าก็ดับไปในภพเก่า จิต เจตสิก และรูป ในภพใหม่ก็เกิดขึ้นในภพใหม่ แต่ทว่าเป็นเหตุปัจจัยให้สืบเนื่องกันดังที่ได้แสดงเป็นอุปมาด้วยเมล็ดข้าวปลูกมาแล้วนั้น

ชื่อว่า รูปนามมันเกิดมันดับนั้น หมายความว่าอย่างไร?

หมายความว่า สภาวะของรูปและนามนี้เกิดแล้วดับเกิดแล้วก็ดับสืบต่อไปอย่างรวดเร็วที่สุดอยู่อย่างนี้ตลอดไป ผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานหรือผู้ที่ได้เรียนรู้สภาวะ ปรมัตถธรรมเป็นอย่างดีแล้วจึงจะรู้ได้เห็นได้อย่างชัดแจ้งว่า สภาวะของรูปและนามนี้มันเกิดดับสืบเนื่องกันไป มิใช่เป็นสภาพนิ่งคงที่อยู่เฉยๆ สำหรับผู้ที่ไม่ได้เรียนและไม่ได้ปฏิบัตินั้น อย่าพูดถึงความดับของรูปและนามเลย แม้เพียงคำว่ารูปและนามก็ยังไม่รู้ความหมายที่ถูกต้อง

รูปนั้น ได้แก่สิ่งที่เราอาจแลเห็นได้ จับต้องได้ ถูกต้องได้ เมื่อกล่าวโดยหยาบๆก็ได้แก่อัตตภาพร่างกายของคนเราเอง นามนั้น ได้แก่สภาวะที่เราแลเห็นไม่ได้ จับต้องไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ โดยใจความ ณ ที่นี้ได้แก่จิตความนึกคิดเจตสิก ธรรมชาติที่ประกอบกับจิตปรุงแต่งจิตให้เป็นต่างๆ นามรูป เหล่านี้มันเกิดดับสืบต่อกันอยู่เสมอเก่าดับไป ใหม่เกิดขึ้นแทน

หากจะมีปัญหาว่า ถ้ารูปนามเหล่านี้มันเกิดดับอยู่เสมอแล้ว ไฉนคนเราจึงนั่งอยู่เฉยๆ อย่างนี้ ไม่เห็นมันเกิดมันดับที่ตรงไหนสักที

แม้ว่า สภาวะธรรมนี้จะละเอียดมาก ผู้ศึกษาจะพึงรู้ได้ด้วยข้ออุปมา เช่น ดวงไฟที่เราแลเห็นกันอยู่นี้ ก็เกิดดับสืบทอดกันอยู่เหมือนกัน แม้ทางวิชาวิทยาศาสตร์ก็แสดงว่า ดวงไฟมันเกิดดับติดต่อกันไป ไม่ใช่ดวงเดียวสว่างอยู่เฉยๆ ดังที่ปรากฏแก่ตาคนเรา ความจริงมันดับแล้วเกิดต่อกันเรื่อยๆ ไป ฉันทิด รูปนาม อันได้แก่ จิต เจตสิก และรูปเหล่านี้ มันเกิดดับต่อกันไป ฉันทันนั้น และมันเกิดดับเร็วยิ่งกว่าดวงไฟเสียอีก เพราะฉะนั้น เราจึงไม่อาจมองเห็นได้ด้วยตาว่ามันเกิดดับอยู่เสมอ หากเราอนุমানเอาเองหรือด้วยเหตุที่ปัญญาเราอ่อนไม่มีกำลังเร็วพอ เราจึงไม่อาจรู้ได้ว่า รูปที่ดับไปกับรูปที่เกิดขึ้นใหม่มันต่างกันอย่างไร เพราะมันกระชั้นชิดติดกันเหลือเกิน ความเปลี่ยนแปลงของรูปที่เกิดดับนั้นมันชั่วขณะนิมิตเดียวเท่านั้น เราจึงสังเกตไม่ได้

แต่ถ้าเราจะสังเกตดูระยะที่ห่างๆ เราก็จะเห็นได้ว่า รูปมันเกิดดับและเปลี่ยนแปลงไปจริงๆ เช่น รูปเมื่อเป็นเด็กกับรูปเมื่อเป็นผู้ใหญ่มันต่างกันมากทีเดียว ข้อนี้เราจะปฏิเสธว่ารูปเมื่อเป็นเด็กนั้นไม่ใช่รูปที่เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้ และจะรับว่าเป็นรูปอันเดียวกันเสียทั้งหมดก็ไม่ได้ แล้วทำไมมันจึงไม่เหมือนกันเล่า ทั้งนี้เพราะมันเกิดดับเกิดดับและค่อยๆ เปลี่ยนแปลงสภาพไปที่ละนิดโดยที่เราไม่รู้สึกรู้สียงหรือสังเกตไม่เห็น ความจริงนับแต่มันเกิดขึ้นแล้ว มันก็เกิดดับและเปลี่ยนแปลงสืบทอดกันไปเรื่อยๆ ไม่ช้าไม่นานเท่าไรรูปชราาก็ปรากฏให้เห็น ผู้ที่ชราเพียงเล็กน้อยต่อไปมันก็ชรามากขึ้น ทุกทีในที่สุดรูปมรณะก็ปรากฏให้เห็นแก่คนทั้งหลาย มันเกิดดับเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปเป็นธรรมเนียมอย่างนี้โดยไม่มีการหยุดยั้งเลย แต่ด้วยเหตุที่ปัญญาเราอ่อนจึงไม่สามารถที่จะเห็นรูปขณะมันเกิดดับเปลี่ยนแปลงติดต่อกันไป แต่เมื่อเรามองดูระยะกาลห่างๆ ก็จะได้เห็นว่ารูปมันเกิดดับจริงๆ อย่างนี้

กายและจิตที่ดับไปแล้วกับรูปและนามที่เกิดขึ้นใหม่นั้นจะว่าไม่เกิดสืบเนื่องกันไม่ได้ ความจริงมันเกิดติดต่อกันสืบเนื่องกันไปอย่างไม่ขาดสาย เราจะปฏิเสธรูปเมื่อเป็นเด็กๆ กับรูปเมื่อเป็นผู้ใหญ่ว่ามันเป็นคนละอันนั้นไม่ได้ ความจริงมันก็รูปอันเดียวกันนั่นเองแต่ว่ามันเปลี่ยนสภาพไป มันดับแล้วมันก็เกิดขึ้นใหม่โดยติดต่อกันเป็นทอดๆ เนื่องกันไปอย่างนี้

สำหรับผู้ที่ได้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนทำให้วิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้น นับตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณไปจนถึงอุพเพชฌัญญานแล้วก็จะเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญา ได้ชัดทีเดียวว่า รูปนามนั้นมันเกิดดับจริงๆ และรู้ว่ามันเกิดดับด้วยอาการอย่างไร ย่อมรู้ได้ด้วยตนเอง โดยเฉพาะ สมกับคำสรรเสริญพระธรรมว่า **“เป็นธรรมที่ผู้รู้ทั้งหลาย จะพึงรู้ได้เฉพาะตน”** ข้อนี้เป็นสิ่งที่น่าประหลาดอัศจรรย์จริงๆ พระพุทธเจ้าทรงทำให้ ผู้รู้เข้าพิสูจน์ดูด้วยการลงมือปฏิบัติว่า รูปนามมันเกิดดับจริงๆ ถ้าเราไม่พิสูจน์ด้วยการ ปฏิบัติแล้ว เราก็จะไม่มีโอกาสที่จะรู้ได้เลยว่า รูปนามนั้นมันเกิดดับอยู่เป็นนิจ ด้วย อาการอย่างไร?

รูปนามที่ดับไปกับรูปนามที่เกิดขึ้นใหม่นั้นมันต่อเนื่องกันอย่างไร

ข้อนี้นักศึกษาจะพึงรู้ด้วยอุทาหรณ์ เช่น เสียงที่ดังขึ้นในครั้งแรกนั้นเอง แต่มัน เป็นปัจจัยให้เสียงใหม่เกิดขึ้นต่อไปอีก อีกอย่างหนึ่งเช่นเมื่อเราเข้าไปในป่า แล้วร้อง ตะโกนขึ้นดังๆ เสียงที่ดังขึ้นนั้นมันดับไปที่เรานั้นเอง แต่มันเป็นปัจจัยให้เกิดเสียง สะท้อนขึ้นมาในระยะติดกันและดังเหมือนกับเสียงที่เราตะโกนขึ้นนั้น ข้อนี้จะว่าเสียงที่ ร้องตะโกนขึ้นครั้งแรกนั้น มันแล่นไปหรือก็ไม่ใช่ ที่จริงเสียงที่เราตะโกน ณ ที่นี้มันดับ อยู่ที่นี่เอง และเสียงที่ดังก้องขึ้นนั้นมันก็เกิดขึ้น ณ ที่โน่นนั้นเอง แต่มันเป็นปัจจัย ต่อเนื่องกันกับเสียงที่ดังก้องขึ้นนั้น จะว่าเป็นเสียงเกิดขึ้นใหม่โดยลำพังก็ไม่ใช่ จะว่า เป็นเสียงเก่าที่ดังขึ้นครั้งแรกนั้นก็ไม่ใช่ ด้วยประการฉะนี้

สามัญชนโดยมากย่อมไม่เข้าใจว่า คนเราที่จะไปเกิดที่โน่นที่นี้มันไปกัน อย่างไร เช่น มนุษย์จะไปเกิดเป็นเทวดา หรือคนไทยจะไปเกิดเป็นคนฝรั่ง เช่นนี้ มันไป กันอย่างไร มันขึ้นรถหรือลงเรือไปหรือ?

การที่คนตายแล้วไปเกิดในที่ต่างๆ คือ ไปเกิดในต่างชาติต่างศาสนา หรือต่าง ชั้นภูมิกันนั้นมันสำเร็จด้วยอำนาจวิบากกรรม และวิบากกรรมนั้นเป็นชาตินามธรรม เราจะเอาความเคลื่อนไหวของรูปธรรมมาเปรียบเทียบนั้นไม่ได้ เช่น แสงมันมีคลื่นแสง เคลื่อนไปตามอำนาจคลื่นแสงนั้นคือมันกระทบกันเป็นทอดๆ เรื่อยไป เสียงมันก็มีคลื่น ของมันกระทบกันเป็นทอดๆ เช่นเดียวกันนี้เป็นเรื่องของรูปธรรม เพราะฉะนั้น การ เคลื่อนไปของคลื่นแสงหรือคลื่นเสียงนั้นมันก็เคลื่อนไปตามกำลังของรูปธรรม

ส่วนนามธรรมที่เคลื่อนไปตามอำนาจวิบากกรรมนั้นจะเอามาเปรียบเทียบกับรูปธรรมไม่ได้ นักศึกษาพึงทราบด้วยข้ออุปมาอย่างนี้ เช่น คนที่เดินทางผ่านไปยังตำบลหรือจังหวัดไกลๆ มาแล้ว เมื่อเขานึกถึงตำบลหรือจังหวัดที่เขาเคยไปมาแล้วนั้น เขาก็เห็นตำบลหรือจังหวัดนั้นด้วยทางใจทันที นั่นเขาเห็นได้อย่างไร เขาไปด้วยรถหรือด้วยเรือหรือขึ้นเครื่องบินไป เปล่าทั้งนั้น เขาก็อยู่ ณ ที่นี้เอง แต่เขาสามารถเห็นได้คือรู้ได้ซึ่งตำบลหรือจังหวัดนั้น นี้แหละ อำนาจของนามธรรมหรือวิบากกรรมนั้นมันไปดวยอำนาจของมันเองอย่างรวดเร็วอย่างนี้

อีกอย่างหนึ่ง เช่น เพชรนิลจินดาอันมีค่า ที่เราเก็บใส่หีบลับนุกุญแจไว้อย่างมิดชิด แต่พอเรานึกถึงมันเท่านั้น เราก็จะเห็นมันซึ่งอยู่ในหีบนั้นทันที เราเข้าไปในหีบนั้นได้อย่างไร ความจริงเราไม่ได้เอาตัวเข้าไปในหีบนั้น แต่เราเข้าไปด้วยนามธรรมคือสังจิตเข้าไปต่างหาก

ความเคลื่อนไปขอนามธรรมต่างจากความเคลื่อนไปของรูปธรรม คือความเคลื่อนไปของรูปธรรมต้องมีวัตถุอะไรมากระทบกันเป็นทอดๆ ไป ส่วนความเคลื่อนไหวของนามธรรมนั้นเป็นไปดวยอำนาจวิบากกรรม กรรมดีส่งผลไปเกิดในคติภพที่สูง กรรมชั่วก็ส่งผลไปบังเกิดในคติภพที่ต่ำ เช่นถ้าคนเราทำอกุศลทุจริตต่างๆ ก็ไปบังเกิดเป็นสัตว์นรกบ้าง เปרטบ้าง อสุรกายบ้าง สัตว์ดิรัจฉานบ้าง ถ้าทำกุศลสุจริตต่างๆ ก็ไปบังเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง ความเคลื่อนไปของรูปธรรมกับนามธรรมนั้นมันต่างกันอย่างนี้

เมื่อสัตว์เกิด เกิดนั้นแหละชื่อว่าชาติ ชาติคือความเกิดขึ้น เมื่อชาติความเกิดขึ้นมีแล้ว ชรา พยาธิ และมรณะ ก็ตามมา แต่ในปฏิจลสมุปปาทท่านไม่ได้แสดงถึงพยาธิเพราะพยาธินั้นบางภูมิก็มีน้อยจึงมองไม่เห็น บางภูมิก็มีมากท่านจึงไม่แสดง ส่วนชราและมรณะนี้ ถ้ามีชาติความเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องมีปรากฏชัดเจนอนเสมอ

ชาติความเกิดขึ้นนี้มันเป็นตัวทุกข์ เพราะฉะนั้นเมื่อชาติเกิดขึ้นมาแล้วมันจึงนำเอาความทุกข์มาด้วย ผู้ใดที่ยังต้องเกิดอีกผู้นั้นชื่อว่ายังนำเอาความทุกข์มาด้วย เมื่อมีชาติเกิดขึ้นแล้วก็มีชรามรณะตามมา นี้ก็เป็นทุกข์แต่ละประการเช่นกัน

ชาติเป็นเหตุให้เกิดชราและมรณะ นี่เป็นผลโดยตรง เพราะไม่ว่าใครๆ ทั้งนั้นจะ หลีกเลี่ยงจากผลโดยตรงนี้ไปมิได้เลย ส่วนโสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมณัส และ อุปายาส นั้นเป็นผลโดยอ้อมเพราะถ้าผู้ใดมีปัญญาเห็นข้อเท็จจริงรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริงแล้วก็อาจหลีกเลี่ยงได้ ส่วนชาติ ชรา และมรณะนั้น หลีกเลี่ยงไม่ได้เลย เพราะฉะนั้น ชราและมรณะ จึงจัดเป็นผลของชาติโดยตรง ส่วนโสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมณัส และอุปายาส จัดเป็นผลโดยอ้อม

ชาติเป็นเหตุให้เกิดชราและมรณะซึ่งเป็นผลโดยตรงและให้เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมณัส และอุปายาส ซึ่งเป็นผลโดยอ้อม และเมื่อผลเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วอาสวะ ย่อมเกิดขึ้น เมื่ออาสวะเกิดขึ้นแล้วอวิชชาก็เกิดอีก เพราะฉะนั้น อาสวะนี้แหละเป็นตัวเหตุให้เกิดอวิชชาคือวกไปหาต้นอีก เมื่อคนเราเกิดมีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมณัส และอุปายาสแล้วก็วกวนไปหาอวิชชาอีก ถ้ายังละสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ ความววนหรือเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร ก็ยังมีอยู่รำไป

ในองค์ธรรมของปฏิจจสมุปปาท ๑๒ ประการนั้น ณ ที่นี้ยกเอาชาติขึ้นมาแสดง เป็นประเภทแรก เราท่านทั้งหลายที่กำลังนั่งกันอยู่นี้ หมายความว่า มีชาติเกิดขึ้นแล้ว ทั้งนั้น เมื่อชาติเกิดขึ้นแล้วก็มีชราและมรณะติดต่อกันไปเรื่อยๆ ที่จริง ชรานั้นมิได้ หมายความว่า แก่หง่อมดังที่สามัญชนรู้จักกัน แม้แต่เพียงรูปนามเคลื่อนจากสภาวะ เดิมไปนิดเดียวเท่านั้นก็เป็นชราแล้ว ตอนแรกๆ เรียกว่า แก่ขึ้น คนสามัญชนไม่ค่อยจะ รู้กัน เช่น เด็กๆ เป็นหนุ่มเป็นสาวขึ้นมากก็พากันนิยมขึ้นชมยินดี เมื่อเป็นหนุ่มเป็นสาว เต็มที่แล้วก็แก่ลง ตอนที่แก่ลงจึงค่อยรู้จักกันและรู้สึกไม่นิยมขึ้นชมยินดี เหมือนเมื่อแก่ขึ้น ในระยะที่ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกซ์ โทมณัส และอุปายาส เกิดขึ้นนี้ท่านเรียกว่า อาสวะ และอาสวะนี้เป็นเหตุให้เกิดอวิชชาขึ้นอีก เพราะฉะนั้น ปฏิจจสมุปปาทจึงมี อาการววนเป็นวงกลม คนผู้ตกอยู่ในอำนาจปฏิจจสมุปปาทจึงววนคือเวียนว่าย ตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารไม่รู้จักจบจักสิ้นสักที มีอาการเหมือนมดซึ่งเดินวนเวียนอยู่ที่ ขอบปากถ้วยแก้ว ฉะนั้น

องค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาทนั้น แต่ละประการต่างก็เป็นปัจจัยอุดหนุน
 เกื้อกูลให้กันและกันเกิดขึ้นเป็นทอดๆ ดังนี้ **“อวิชชาปัจจัย สงขารา”**
 เพราะ**อวิชชา**คือความไม่รู้แจ้งสภาวะธรรมตามจริง เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร
 อันได้แก่บุญและบาป **“สงขารปัจจัย วิญญาณ”** เพราะ**สังขาร**คือบุญและ
 บาปนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณอันได้แก่ปฏิสนธิจิต **“วิญญาณปัจจัย
 นามรูป”** เพราะ**วิญญาณ**เป็นปัจจัยให้เกิดนามและรูป อันได้แก่ เจตสิกกรรม
 และกรรมชรูป **“นามรูปปัจจัย สฬายตน”** เพราะ**นามรูป**เป็นปัจจัยให้เกิด
 อายตนะ ๖ มีจักขวายตนะเป็นต้น **“สฬายตนปัจจัย ผัสส”** เพราะ
อายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ๖ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น **“ผัสสปัจจัย
 เวทนา”** เพราะ**ผัสสะ**เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ๖ มีจักขุสัมผัสสาเวทนา
 เป็นต้น **“เวทนาปัจจัย ตณฺหา”** เพราะ**เวทนา**เป็นปัจจัยให้เกิดตณฺหา ๓ มี
 กามตณฺหา เป็นต้น **“ตณฺหาปัจจัย อุปาทาน”** เพราะ**ตณฺหา**เป็น
 ปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ๔ มีกามุปาทาน เป็นต้น **“อุปาทานปัจจัย ภว”**
 เพราะ**อุปาทาน**เป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพ **“ภวปัจจัยชาติ”** เพราะ**ภพ**เป็น
 ปัจจัยให้เกิดชาติ **“ชาติปัจจัย ชรามรณ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายา
 สหสมุภวนติ”** เพราะ**ชาติ**เป็นปัจจัยให้เกิดชราและมรณะซึ่งเป็นผลโดยอ้อม
“เอวมตตสุส เกวลสุส ทุกขกขนฺตสุส สมุทโย โหติ” กองทุกข์สิ้นทั้งมวล
 นั้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยเป็นทอดๆ ด้วยประการฉะนี้

และเมื่อชรา มรณะ โสภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เหล่านี้ เกิดขึ้น
 แล้วเป็นอาสวะกิเลสทั้งสิ้น อาสวะก็เป็นเหตุให้เกิดอวิชชาขึ้นอีก แล้วก็เกิดสังขาร
 วิญญาณและนามรูปเป็นลำดับไปอีก มันมีอาการกววนเป็นวงกลมซึ่งเรียกว่า สังสาร
 วัฏเหมือนกับมดเดินวนเวียนที่ขอบปากถ้วยแก้วอย่างนี้แล

เมื่อได้ยกปฏิจจสมุปบาทมาแสดงโดยสังเขปดังนี้แล้ว ปัญหาที่จะพิจารณา
 ศึกษาต่อไปนั้น ก็คือทำอย่างไรเราจึงจะหลุดพ้นไปจากอำนาจปฏิจจสมุปบาท หรือ
 หลุดพ้นไปจากความเวียนวายเป็นเกิดอยู่ในสังสารวัฏ เพราะการเวียนวายเป็นเกิดอยู่
 ในสังสารวัฏนั้นมันเป็นทุกข์อย่างใหญ่หลวงดังกล่าวมาแล้ว

มันเป็นทุกข์อย่างไร?

ที่จริง เมื่อเราพิจารณาเพียงชั่วชาติเดียวเท่านั้น เราก็จะมองเห็นได้ที่เดียวว่า คนเราเกิดขึ้นมาแล้ว ไม่ใช่ดำรงคงที่อยู่ แต่มันต้องแก่ต้องเจ็บและต้องตายในที่สุด เพียงเท่านั้นก็มองเห็นว่าเป็นทุกข์อย่างน่ากลัวแล้ว ยิ่งพิจารณาดูไปกว้างๆ ตามหลักฐานที่ท่านแสดงไว้ยิ่งจะเป็นสิ่งที่น่าสยดสยองหวาดกลัวอย่างที่สุด เพราะการเกิดนี้จะเลือกเอาเองตามชอบใจไม่ได้ ต้องเกิดขึ้นตามอำนาจของกรรม และกรรมนี้ก็มีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม ถ้าเราไปพลาดพลั้งเข้าเราก็จะทำอกุศลกรรมไว้อย่างเหลือหลาย ที่จริงอกุศลกรรมนั้นเราต้องเคยทำมาอย่างแน่นนอนทีเดียว เพราะเราท่านทั้งหลายได้เคยเกิดมาแล้วอย่างนับชาตินับภพไม่ถ้วน

ตามหลักฐานที่ท่านแสดงไว้ คนเราเกิดมาแต่ละชาตินั้นเกิดในทุกคติภูมิ มากกว่าเกิดในสุคติภูมิ ลองพิจารณากันดูเพียงง่ายๆ อย่างนี้ว่า ที่เกิดเป็นมนุษย์มีสักเท่าไร ที่เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานมีสักเท่าไร เพราะจะเห็นได้ว่าสัตว์ที่ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานนั้นมันช่างมากมายเสียเหลือเกิน พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้มาแล้วมากต่อมาก พระองค์ด้วยกัน และพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นได้ทรงช่วยหรือสัตว์เข้าสู่ปรินิพพานถึง ๒๔ อสงไขย แล้วทำไมพระพุทธเจ้าไม่ทรงโปรดเราในจำนวนนั้นบ้างเลย เรายังอยู่ตลอดพระเนตรพระกรรณมาจนบัดนี้สงสัยว่าในระหว่างกาลอันยืดยาวนั้น เราจะไพล่ไป เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือเป็นสัตว์นรกอยู่เสียทีเดียว การที่เราได้เกิดเป็นคนและได้มานั่งฟังเทศน์ฟังธรรมอยู่อย่างขณะนี้ก็น้อยครั้งเต็มที และคงจะเป็นจำพวกที่ฟังเทศน์ง่วงนอนดูละครตาแจ้งด้วย พระพุทธเจ้าจึงทรงโปรดไม่ได้ เพราะฉะนั้น ทุกคนที่เกิดมาแล้วคงจะได้ประสบทุกข์กันมาอย่างมากมายนักหนาทีเดียว

การที่คนเราเกิดมาเป็นทุกข์นั้น ถ้ายังคิดยิ่งพิจารณาก็ยิ่งเห็นทุกข์มากขึ้นอย่างเหลือที่จะพรรณนา และต่อไปนี้ ถ้าไม่คิดแก้ไขปรับปรุงตนเองเสียใหม่ คือไม่ปฏิบัติตนให้พ้นไปจากความมววนด้วยอำนาจปฏิจจสมุปบาทแล้ว ช่างหน้ายังจะต้องประสบกับความทุกข์อีกอย่างมากมายเหลือหลาย เหมือนอย่างอดีตที่เคยได้ประสบพบเห็นมานั้นแหละ

เพราะฉะนั้น เมื่อเราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบพระพุทธศาสนา ได้รู้จักทางปฏิบัติที่จะทำตนให้หลุดพ้นจากทุกข์แล้วเช่นนี้ ควรภูมิใจว่าเป็นโชคลาภอันใหญ่หลวงสมควรแท้ทีเดียว ที่จะพึงลงมือปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐานเจริญตามพระพุทธโอวาทเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์อันน่าสยดสยอง น่าสอ่ดงหวาดกลัวเห็นปานนั้น ดังตัวอย่างที่พระสาวกผู้เจริญรอยตามพระพุทธองค์ได้พ้นจากกองทุกข์ไปแล้วก็ปรากฏอยู่มากมาย และการปฏิบัติธรรมนั้นเราไม่ต้องแสวงหาทุนรอนภายนอกอะไรให้เป็นการลำบากยากเย็น เพียงแต่ตัดสิ้นใจให้แน่วแน่แล้วลงมือปฏิบัติตามหนทางที่พระพุทธองค์ทรงประทานไว้แล้วเท่านั้น ประกอบด้วยสมณันครุบาอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรสามารถจะสอนศิษย์ได้ก็พอมีอยู่ตามสมควรแล้ว

ทำอย่างไร เราจะพ้นจากอำนาจแห่งปัจจุสมุปบาทหรือพ้นจากสังสารวัฏฏทุกข์เล่า ในทางปฏิบัตินั้น เบื้องต้นพึงศึกษาให้เข้าใจในปัจจุสมุปบาท พอเป็นแนวทางก่อนจึงลงมือปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อตัดปัจจุสมุปบาทนั้น โดยนัยมีอาทิดังต่อไปนี้

ปัจจุสมุปบาทนั้น มักพาคนเราให้หมุนไปได้อย่างไร? พึงเห็นตัวอย่าง เช่น จักขุประสาทกับรูปารมณักระทบกันเข้ามันเกิดจักขุวิญญาณขึ้น จักขุประสาทคือประสาททางตา รูปารมณั คือ รูปที่เป็นสีต่างๆ เมื่อกระทบกันแล้ว มันก็เกิดอาการเป็นรูปขึ้นมาอาการเห็นรูปนั้น เรียกกว่า **จักขุวิญญาณ** จิตเมื่อเกิดอาการเห็นรูปแล้ว มันก็เกิดชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง หรือยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง เมื่อเป็นดังนี้เชื้อว่าปัจจุสมุปบาทพาหมุนไปแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตัดปัจจุสมุปบาทเสียให้ขาดอย่าปล่อยให้มันพาหมุนไปตามอำนาจเช่นนั้น

จะตัดอย่างไร?

คือ เมื่อเห็นรูปทางตา ได้แก่เมื่อจักขุประสาทกับรูปารมณักระทบกันเข้า จักขุวิญญาณเกิดขึ้น แล้วผัสสะก็เกิดขึ้น เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้วเวทนาคือความยินดีหรือความยินร้ายก็เกิดขึ้น เมื่อปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติอย่างนี้ชื่อว่าปัจจุสมุปบาทพา หมุนไปส่วนวิธีที่จะปฏิบัติมิให้ปัจจุสมุปบาทพาหมุนไป คือตัดปัจจุสมุปบาทให้ขาดนั้น ขณะที่ผัสสะเกิดขึ้นต้องตัดตรงที่ผัสสะให้ขาดอย่าให้มันต่อไปถึง

เวทนา โดยใช้สติกำหนดให้เพียงแคเห็นเท่านั้น อย่าให้เลยไปเป็นว่าเราเห็น คืออย่าให้เห็นเป็นหญิงเป็นชาย เป็นดีเป็นไม่ดี เป็นชอบเป็นไม่ชอบ ฟังกำหนดพิจารณาตัดให้ขาดลงไปตรงผัสสะนี้บ่อยๆ โดยทำนองนี้

ความจริง จักขุประสาทก็ดี รูปารมณฺ์ก็ดี มันเกิดขึ้นชั่วขณะนิดหนึ่งแล้วมันก็ดับไปและเมื่อมันกระทบกันเข้าเกิดเป็นจักขุวิญญาณจิตขึ้นแวบเดียวแล้วก็ดับไปทันใด นั่นเหมือนหินกับเหล็กไปกระทบกัน แสงไฟเกิดขึ้นแวบเดียวแล้วมันก็ดับหายไปทันใดนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติเพียรพยายามกำหนดให้เห็นเพียงแต่สักว่าเห็นแค่นี้แล้ว มันก็ดับหายไปเพียงแค่นั้นเอง มันไม่เลยไปเป็นเราเห็น ฉันเห็น ข้าเห็น ถ้าตัดได้ที่ตรงผัสสะนี้แล้ว ปฏิจจสมุปบาททั้งหมดก็ขาดสั่นลงเพียงแค่นี้ ไม่มีอำนาจจะหมุนต่อไปอีก คือไม่เป็นปัจจัยให้เกิดเป็นเวทนาเป็นต้นมหาต่อไป ถ้าผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานหมั่นปฏิบัติหมั่นกำหนดให้ขาดบ่อยๆ แล้วเมื่อญาณกล้าขึ้นมันก็จะตัดได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว

“ผู้ปฏิบัติพึงพยายามตัดปฏิจจสมุปบาทให้ขาดตรงที่ผัสสะด้วยวิธีการดังนี้”

ตามธรรมดา คนเรานั้นมีทวารไว้เป็นประจำตนสำหรับรู้อารมณ์ภายนอกคนละ ๖ ทวาร เหมือนกันทั้งโลก เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เพราะขณะตื่นอารมณ์ภายนอกทั้ง ๖ ชนิด คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ย่อมจะเข้ามาปรากฏแก่คนทั้งหลายได้เสมอโดยผ่านทางทวาร ๖ เหล่านี้ และที่ทวารเหล่านี้ ถ้าผู้ปฏิบัติไม่ค่อยระมัดระวังรักษาด้วยสติไว้ให้ดีแล้ว อารมณ์ภายนอกทั้งหลายก็ไหลลั่งพรั่งพฐเข้ามารบกวนชวนให้หมุนไปตามอำนาจของปฏิจจสมุปบาทเสมอ

อารมณ์นั้นแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ อารมณ์บัญญัติอย่างหนึ่ง อารมณ์ปรมาตถ์อย่างหนึ่ง อารมณ์บัญญัตินั้น เช่น เมื่อเห็นรูปทางตาก็บ่อยให้เห็นไปเลยไปจนปรากฏเป็นหญิงหรือเป็นชาย สิ่งนั้นดีหรือไม่ดี เกิดความชอบหรือไม่ชอบหรือยินดียินร้าย อันเป็นเวทนาขึ้น แต่ต้นต้นมหาและอุปทานก็เกิดขึ้นโดยลำดับ การเห็นอารมณ์ภายนอกเป็นหญิงเป็นชายขึ้นนั้น เรียกว่า อารมณ์บัญญัติ ซึ่งมีปรากฏแก่คนธรรมดาทั่วไป ถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดการเห็นเป็นเพียงสักว่าเห็นเท่านั้น สภาพที่เห็นก็ดับไปตาม

ธรรมชาติ ไม่ทันเป็นปัจจัยก่อให้เกิดเวทนาต่อไปได้ สภาพของการกำหนดว่า “เห็นหนอ” คือให้เห็นเพียงสักว่าเห็นเท่านั้น อุปมาเหมือนหินกับเหล็กไฟกระทบกัน ไฟเกิดขึ้นแวบหนึ่งแล้วก็ดับหายไปฉับไฉน จักขุประสาทกับรูปารมณักระทบกันแล้ว จักขุวิญญาณจิตก็เกิดขึ้นแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป ฉะนั้น การกำหนดเห็นอารมณ์ที่ผ่าน มาทันตามสภาวะธรรม ไม่ปล่อยให้เลยถึงบัญญัติเป็นอย่างนี้ อารมณ์นั้นจัดเป็นอารมณ์ ปรมาตถ์อารมณ์บัญญัตินั้นเป็นเพียงสมบัญญัติขึ้นไม่ได้เป็นจริงตามสภาวะ ส่วน อารมณ์ปรมาตถ์นั้นเป็นสิ่งที่จริงตามสภาวะ

อารมณ์ปรมาตถ์นี้ ถ้าผู้ปฏิบัติรักษาทวาร ๖ ได้ดีแล้ว เมื่อรูปมาปรากฏทาง ทวารตาก็กำหนดว่า “เห็นหนอ” แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อเสียงมาปรากฏทาง ทวารหู ก็กำหนดว่า “ได้ยินหนอ” แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อกลิ่นมาปรากฏที่ทวาร จมูกก็กำหนดว่า “กลิ่นหนอ” แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อรสมาปรากฏทางทวารลิ้น กำหนดว่า “รสหนอ” แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อโณภูฐัพพะคือความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง อย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏทางทวารกาย ก็กำหนดว่า “เย็นหนอ ร้อนหนอ” เป็นต้นแวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป และเมื่อธรรมารมณัมาปรากฏทางทวารใจก็กำหนด ว่า “รู้หนอ” แวบเดียวเท่านั้นก็ดับไป เมื่อพยายามกำหนดได้อย่างนี้เรื่อยๆ ไป ผู้ ปฏิบัติชื่อว่าได้แต่อารมณ์ปรมาตถ์อารมณ์บัญญัติไม่เกิด และเพราะเหตุนี้ ปฏิจจสมุป ปาตก็ขาดลงหมุนต่อไปไม่ได้อีก เพราะเมื่อผัสสะขาดแล้ว เวทนา ตัณหา เป็นต้นก็ เกิดขึ้นไม่ได้อยู่เอง

ในทางปฏิบัตินั้น การกำหนดรู้แต่อารมณ์ปรมาตถ์ไม่ปล่อยให้เลยไปถึงอารมณ์ บัญญัติอย่างนี้เรียกว่า **สัมมาทิฏฐิ** และการกำหนดรู้ว่า “เห็นหนอ” ครั้งเดียวนั้น อัญฐังคิกมรรคทั้ง ๘ ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันทีเดียว การกำหนดรู้ว่า จักขุประสาทกับ รูปา รมณักระทบกันแล้ว จักขุวิญญาณจิตเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป ความรู้ อย่างนี้เรียกว่า **สัมมาทิฏฐิ** เมื่อองค์มรรค คือ สัมมาทิฐิอันเป็นตัวจักรที่สำคัญเกิดขึ้น องค์มรรคอีก ๗ มีสัมมาสังกัปปะ เป็นต้น ก็พลอยเกิดขึ้นตามกันในอารมณ์เดียวกันนั้น เปรียบเหมือนเครื่องจักรทั้งหลาย เมื่อจักรตัวสำคัญ เพียงตัวเดียวหมุนแล้ว จักรตัว

อื่นๆ ก็หมุนตามกันไป มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันใน
 อารมณอันเดียวกัน อย่างนี้จึงเรียกว่า **อัญจติกมรรค คือ ประกอบด้วยองค์ ๘**

อัญจติกมรรคนั้นมี ๒ ชั้น คือ เป็นโลกิยมรรคหรือปุพพภาคมรรคชั้นหนึ่ง
 อธิบายว่า ตั้งแต่สัมมสนญาณไปจนถึงสังขารุเปกขาญาณ จัดเป็นโลกิยมรรค หรือ
 ปุพพภาคมรรค เมื่อถึงมรรคญาณและผลญาณแล้วจัดเป็นโลกุตรมรรค

แต่อย่างไรก็ดี การพูดการกล่าวด้วยปากนี้มันง่าย ส่วนการปฏิบัติมันยากอยู่
 เช่น เมื่อรูปรามณ์กระทบกับจักขุประสาท อาการเห็นที่เรียกว่าจักขุวิญญาณจิตก็เกิดขึ้น
 เมื่ออาการเห็นเกิดขึ้นแล้ว ที่จะบังคับให้มันหยุดขาดลงเพียงแต่สักว่าเห็นนั้น มักจะทำ
 ไม่ค่อยได้ มักจะเลยไปเสีย คือเห็นเป็นผู้ชายผู้หญิง เห็นเป็นสวยไม่สวย ชอบไม่ชอบ
 เกิดเป็นเวทนา เป็นอารมณ์บัญญัติไปแล้ว คราวนี้ก็เลสตัณหาก็คงเกิดขึ้นแล้วอุปาทานก็
 เกิดขึ้นตามลำดับ มันหมุนเวียนอย่างนี้

เพราะฉะนั้น การที่จะตัดให้ขาดตรงที่ผัสสะนั้นมันจึงยากหนักหนา ที่จริงนั้นผู้
 ปฏิบัติจะต้องหมั่นหัดหมั่นทำให้ติดต่อกันไปโดยไม่ทำถอย สำหรับผู้ที่เคยปฏิบัติ
 วิปัสสนาก็มีภูมิมามากแล้วครุบาอาจารย์ก็คงแนะนำวิธีชี้แจงรายละเอียด ให้เข้าใจที่
 ละเล็กละน้อย เช่น เมื่อผู้ปฏิบัติบางคนพอเห็นรูปรามณ์ เข้าก็อดที่จะเห็นเลยไปเป็น
 หญิงเป็นชาย เป็นชอบใจไม่ชอบใจไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านอาจารย์ก็แนะนำว่า จง
 หลับตาเสียอย่าให้มันเห็น คือถ้ามันกำหนดเห็นเพียงแค่ว่าเห็นไม่ได้ ก็หลับตาเสีย
 เปลี่ยนไปกำหนดอารมณ์อื่นต่อไป เป็นต้นว่า ได้ยินเสียงบ้าง ได้กลิ่นบ้าง สุดแต่
 อารมณ์ใดจะมากระทบเสียดจากอารมณ์ทางตาไปเป็นอารมณ์ทางอื่นเสีย ความจริง
 การเห็นนั้นกำหนดได้ยากจริงๆ ยากกว่าอารมณ์อย่างอื่นมากทีเดียว เมื่อเสียงมา
 กระทบหู กำหนดเพียงสักว่าได้ยินเสียงนั้นดูจะง่ายกว่า แต่ถึงกระนั้น ธรรมชาติก็ช่วย
 อยู่ กล่าวคืออารมณ์ทางตาที่กำหนดได้ยากกว่าเพื่อนั้น ก็มีธรรมชาติช่วยอยู่ คือ
 ถ้ากำหนดไม่ได้จริงๆ ก็หลับตาเสียแล้วเปลี่ยนอารมณ์อื่นต่อไป

อารมณ์ทางหูนั้นจะกำหนดได้ง่ายกว่า แต่มันก็ไม่มีอะไรปิด เมื่อตั้งใจจะฟังอยู่
 มันก็ได้ยินเรื่อยไป มันก็หลับไม่ได้เหมือนตา เพราะฉะนั้นอารมณ์ทางหูนี้ถึงจะกำหนด
 ได้ง่ายกว่าหน่อยก็จริง เมื่อผู้ปฏิบัติไม่ระวังแล้ว มันก็ได้ยินเรื่อยไปเหมือนกัน แต่มันก็

ไม่มีอะไรเป็นเครื่องป้องกัน จึงจำต้องหัดต้องทำให้ชำนาญชำนาญอยู่ดี เมื่อหัดทำได้ดี แล้วอารมณ์บัญญัติเข้าไม่ได้ มันก็จะขาดลงตรงที่ผัสสะนี้เท่านั้น

เมื่อกำหนดที่ผัสสะเป็นต้นว่า “**เห็นหนอ**” ก็จึงกำหนดให้มันหยุดชะงักลงเพียงแค่นั้นเท่านั้น ไม่ให้มันเลยไปถึงเวทนาคือเกิดทุกข์สุข และที่ว่าไม่ให้เวทนาเกิดนั้น มิได้หมายความว่าเพราะโมหะครอบงำจึงไม่รู้เวทนาคือทุกข์สุขไม่ใช่เช่นนั้น แท้จริงเมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดพิจารณาด้วยวิปัสสนาปัญญาจนปรากฏชัดแล้ว เวทนามิเกิดด้วยอำนาจของปัญญานั้นต่างหาก

ผลที่ได้จากการปฏิบัติเช่นนี้ เมื่อเวทนาไม่เกิดแล้ว ตัณหาก็ไม่เกิด เมื่อตัณหาไม่เกิดอุปาทานก็ไม่เกิด เมื่อชาติไม่เกิดแล้วชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสก็ไม่เกิด เมื่อชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะทุกข์ โทมนัสอุปายาสไม่เกิดแล้ว อาสวะก็ไม่เกิด เมื่ออาสวะไม่เกิดอวิชชาก็ไม่เกิดจึงเป็นอันว่า ผู้ปฏิบัติพ้นจากทุกข์ได้เด็ดขาดจริงจางอย่างนี้

เพราะฉะนั้น การกำหนดให้เป็นแต่เพียงสักว่า “**เห็นหนอ**” คือกำหนดให้เห็นชัดเข้าไปว่าสภาพของจักขุประสาทนี้มันเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป รูปารมณ์มันเกิดขึ้นชั่วแวบหนึ่งก็ดับไป อากาโรเห็น หรือจักขุวิญญาณจิตมันเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่งแล้วก็ดับไป กำหนดให้เห็นอยู่เพียงแค่นี้ไม่ให้เวทนามันเกิดขึ้นได้ เมื่อกำหนดได้จริง ๆ อย่างนี้แล้ว ปฏิจจสมุปบาทก็ขาดลงไปได้จริง ๆ คือไม่หมุนเป็นวงกลมอีก

ตามที่แสดงมาแล้ว ส่วนใหญ่แสดงถึงจักขุประสาทกับรูปารมณ์กระทบกันแล้วเกิดผัสสะ ซึ่งเรียกว่า จักขุสัมผัส แต่ตามสภาพที่เป็นจริงนั้น ไม่เพียงแต่รูปารมณ์อย่างเดียวเท่านั้นที่มันผ่านเข้ามา อารมณ์อื่นอีก ๕ อย่าง ก็ย่อมมากระทบทวารอื่นอีก ๕ เหมือนกัน คือโสตประสาทกับสัททารมณ์กระทบกันแล้วก็เกิดผัสสะ เรียกว่า โสตสัมผัส ฆานประสาทกับคันธารมณ์กระทบกันแล้วเกิดผัสสะ เรียกว่า ฆานสัมผัส ชิวหาประสาทกับรสอารมณ์กระทบกันแล้ว ก็เกิดผัสสะ เรียกว่า ชิวหาสัมผัส กายประสาทกับโณสุขัพพารมณ์กระทบกันแล้วเกิดผัสสะ เรียกว่า กายสัมผัส ใจกับธรรมารมณ์กระทบกันแล้ว ก็เกิดผัสสะ เรียกว่า มโนสัมผัส

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดทุกทวารทุกอารมณ์ ทำนองเดียวกันกับที่ กำหนดจักขุทวารและรูปารมณ์นั้น เพราะว่าคนเหล่านั้น อารมณ์ทั้ง ๖ มันจักต้องมี ผ่านเข้ามาเสมอ ไม่ใช่แต่กำหนดแต่ทางตาอย่างเดียว เช่น เมื่อเสียงมากระทบหู ก็ จะ กำหนดให้มีความรู้สึกชัดแจ้งอยู่ว่า "โสตประสาทเกิดขึ้นชั่วขณะแวบเดียวแล้วก็ดับ ไป" และ สัททวารมณ์เกิดขึ้นชั่วขณะแวบเดียวก็ดับไป โสตวิญญูญาณจิตเกิดขึ้นชั่วขณะ แวบเดียวก็ดับไป อย่างนี้เป็นต้นหรือเมื่อโณภูมิจักขุทวารมณ์ คือเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็น ต้น มากระทบกับกายประสาท ก็ จะ สึกว่าสิ่งที่มากระทบกายประสาทนั้นชั่วขณะแวบ เดียวก็ดับไป กายประสาทเกิดขึ้นชั่วขณะแวบเดียวแล้วก็ดับไป กายวิญญูญาณจิต คือ ความรู้สึกการกระทบนั้นเกิดขึ้นชั่วขณะแวบหนึ่งก็แล้วดับไป

ผู้ปฏิบัติต้องมั่นเฝ้ารักษาทวารทั้ง ๖ อยู่ด้วยอาการอย่างนี้ อย่าทันทให้เวทนา มันเกิดขึ้นได้ นี่เป็นการแสดงให้เห็นวิธีปฏิบัติ เพื่อเข้าไปตัดปฏิจจสมุปบาทครบทั้ง ๖ ทวารหรือทั้ง ๖ อารมณ์

เมื่อผู้ปฏิบัติดำเนินมาได้ถึงขั้นนี้แล้ว ปฏิจจสมุปบาทก็ขาดสะบั้นลง ไม่หมุน ต่อไปอีก กองทุกข์ทั้งหมดก็เป็นอันสิ้นสุดด้วยประการฉะนี้ สมดังบาลีที่แสดงปฏิจจ สมุปบาทโดยนโรธวาระว่า **อวิชชาตายเตว อเสสวราคณิโรธา สงฺขารนโรโธ** เป็นต้น ความว่า เมื่ออวิชชาดับสังขารก็ดับ เมื่อสังขารดับวิญญูญาณก็ดับ เมื่อวิญญูญาณดับนาม รูปก็ดับ เมื่อสพายตนะดับผัสสะก็ดับ เมื่อผัสสะดับเวทนามก็ดับ เมื่อเวทนามดับตัณหากิ ดับ เมื่อตัณหาดับอุปาทานก็ดับ อุปาทานดับภพก็ดับ เมื่อภพดับชาติก็ดับ เมื่อชาติดับ ชราและมรณะซึ่งเป็นผลโดยตรงก็ดี โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาสซึ่งเป็นผล โดยอ้อมก็ดีย่อมดับไปโดยสิ้นเชิง กองทุกข์สิ้นทั้งหมดนั้นย่อมดับสะบั้นลงไป ด้วย ประการฉะนี้

เป็นอันว่า มนุษย์ซึ่งเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏโดยไม่มีที่สิ้นสุด เหมือน มดไต่วนเวียนอยู่บนขอบปากถ้วยแก้วนั้น ก็เป็นอันปิดฉากละครของโลกลงอย่าง เด็ดขาด ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านั้นแล

แสดงพระธรรมเทศนาในปฏิจจสมุปบาทกถาโดยสังเขป ยุติลงด้วยประการ ฉะนี้

“กมุฏฺพมํ กายมิมํ วิทิตฺวา
 นครปมํ จิตฺตมิตํ ฤเกตฺวา
 โยเชถ มารํ ปญฺญาสุเชน
 ชิตญจ รกฺเข อนิเวสโน สียา”

บัณฑิตรู้ว่ากายนี้ เปรียบด้วยหม้อดิน (แตกง่าย) พึงป้องกันจิตนี้
 ไว้เหมือน (เขาป้องกัน) นครแล้ว พึงรบกับกิเลสได้ด้วยอาวุธ คือ
 วิปัสสนาบรรคปัญญา พึงรักษาสิ่งที่ตนชนะแล้วและไม่ควรหยุด (อยู่
 เพียงเท่านั้น)

ขุ.ธ.อฎฐ. ๒/๓๔๙-๓๕๑